

T a d e u s z   B u k s i ń s k i

Zarys metapolityki transcendentalnej

Słowa kluczowe: *metapolityka, transcendentalny, wartości, normy, dobre życie, doskonałość, państwo, człowiek, warunki*

1. Uwagi wstępne

Refleksja nad polityką może przybrać różne formy i postacie. W artykule skupimy się na wymiarze metapolitycznym i normatywnym polityki. Teorie i filozofie polityki zwykle zawierają *implicite* odniesienia do wymiaru metapolitycznego. Rzadko on jest jednak uświadamiany jako odrębny przedmiot rozważań. Do obszaru metapolityki należą tezy o istocie sfery politycznej oraz o roli, funkcji, istotnych zadaniach i obowiązkach podmiotów (struktur, instytucji) należących do tej sfery. Na tym poziomie następuje określenie sensu wspólnoty politycznej i życia politycznego oraz określenie najważniejszych, uniwersalnych obowiązków i uprawnień państwa i prawa oraz innych instytucji politycznych. Formułowane są transcendentalne warunki niezbędne dla istnienia i funkcjonowania sfery politycznej w ogóle oraz dobrej sfery politycznej. Są to warunki agatologiczne i aksjologiczno-normatywne, niemniej ustalone na wysokim poziomie ogólności. Dlatego dobra, wartości i normy, o których mowa na tym poziomie, mają charakter raczej formalny. Stanowią one podstawowe ramy, bez których nie istnieje sfera polityczna (ustrojowa, państwowa). Zarazem pojęcia tych dóbr, wartości i norm pełnią w analizach teoretycznych funkcje fundamentalnych kategorii badawczych. Służą z jednej strony do formułowania minimalnych (niezbędnych) kryteriów formalnych zaistnienia każdej sfery politycznej i każdego ustroju politycznego (i państwa) oraz z drugiej strony do formułowania tez o cechach najlepszej sfery politycznej i najlepszego ustroju politycznego (i państwa). Te dwie idee (sfery

politycznej i ustroju politycznego – względnie państwa w ogóle, oraz najlepszej sfery politycznej i najlepszego ustroju, względnie państwa) są powiązane z sobą semantycznie i pragmatycznie, bo występują jako części składowe znaczeń podstawowych pojęć (kategorii) używanych do charakterystyki sfery politycznej i podmiotów (instytucji) w niej występujących. W tym sensie prezentowany artykuł operuje pojęciami typologicznymi¹.

Z kolei na wymiar *stricte* polityczny (przedmiotowy) teorii politycznych oraz praktyk politycznych składają się konkretne propozycje funkcjonowania rządów, praw, konstytucji, sfer publicznych, działań politycznych i społecznych w określonej sytuacji historycznej. Należą do niego też projekty dobrego ustroju, ale formułowane na poziomie przedmiotowym, przy uwzględnieniu kultury, konkretnych celów i interpretacji wartości (norm, dóbr) w relacji do aktualnych problemów i sytuacji. Transcendentalne kategorie są na poziomie politycznym wypełniane konkretnymi treściami.

Z uwagi na użycie pojęć typologicznych i normatywny charakter proponowanej w artykule koncepcji metapolityki niepodobna dokonać jej charakterystyki bez odniesień do sfery przedmiotowej. Dotyczy to zwłaszcza objaśnień, na czym polega doskonała, lub maksymalna, oraz minimalna realizacja w polityce poszczególnych dóbr, norm i wartości.

Sferę polityczną utożsamiam z obszarem działań wspólnoty politycznej zorganizowanej w państwo. Działania te dotyczyć mogą nie tylko członków wspólnoty politycznej (obywateli), ale też innych, pozostających we władaniu lub w zasięgu działań wspólnoty politycznej (na przykład imigrantów). Wspólnota polityczna jest związkiem skupionym wokół podzielanych politycznie ważnych wartości, norm, dóbr i celów. Państwo i prawo stanowiące to podstawowe instytucje wspólnoty politycznej, służące osiągnięciu jej wartości i celów. (Istnieją również wspólnoty polityczne nieposiadające własnych państw, ale dążące do nich. Zwykle nie mogą swojego celu osiągnąć z powodów geopolitycznych – na przykład Kurdowie). Obok wspólnot politycznych istnieją wspólnoty niepolityczne, które swoje zasady organizacyjne opierają

---

¹ Metapolityka tradycyjnie (od końca XVIII do końca XX wieku) rozumiana była jako dziedzina rozważań o tym, co absolutne, lub niezmiennie, lub nieuwarunkowane w przemianach politycznych, i co wykracza poza politykę, a zarazem stanowi istotny czynnik w procesach politycznych. Do takich stałych, a zarazem wykraczających poza kalejdoskop zdarzeń politycznych czynników zaliczano: Opatrzność, zręby kultury, naturę człowieka lub naturę świata, ukryte siły tajemne, ostateczny cel. W tradycyjnych ujęciach metapolityka miała zawierać niezmienną, wieczną prawdę zmiennej polityki i przybierała postaci: metafizyki polityki, kultury polityki, gnozy politycznej, eschatologii, hermeneutyki polityki, mesjanizmu. Por. A.J. Gregor, *An Introduction to Metapolitics*, New York 1979, Free Press; M. Riedel, *Metaphysik und Metapolitik*, Frankfurt/Main, 1975, Suhrkamp; A. Badiou, *Metapolitics. Radical Thinkers*, London, New York 2015, Verso; <http://metapedia.Konserwatyzm.pl/index.php?title==Metapolityka&oldid=1300>. W niniejszym artykule proponowana jest koncepcja metapolityki transcendentalnej, normatywnej.

na normach religijnych, moralnych, etnicznych, na obyczajach czy więzach krwi. One najczęściej stanowią podstawę do tworzenia wspólnot politycznych.

Scharakteryzuję metapolitykę transcendentalną za pomocą kilku podstawowych zasad (kategorii, pojęć typologicznych o charakterze agatologicznym i aksjologiczno-normatywnym), istotnych dla sfery politycznej i warunkujących jej istnienie, a zarazem służących do jej oceny. Z uwagi na ramy objętościowe tekstu, niektóre z nich poniżej tylko zostaną wzmiankowane. Natomiast bliżej omówię pięć z nich:

- 1) dobre życie indywidualne i społeczne oraz jego promowanie,
- 2) normatywne pojęcie człowieka oraz imperatyw rozwoju fundamentalnych potencji i zdolności człowieka,
- 3) wartości konstytutywne,
- 4) sprawiedliwość,
- 5) wolność realną.

2. Dobre życie i jego promowanie

Refleksja nad życiem człowieka prowadzi do wniosków, że rodzaje życia są obiektywnie lepsze lub gorsze. Dlatego w życiu politycznym wybierane są i powinny być wybierane sensowne, wartościowe style życia i realizowane możliwie doskonale, a państwo, jako organ wspólnoty politycznej, ma prawo i obowiązek wspierać lepsze z nich, a zniechęcać do gorszych. Dobre życie i jego doskonalenie to idee wiodące w sferze politycznej i pozapolitycznej. Mają cechy ideałów moralnych. Stanowiąc mają zarazem cel działań politycznych. Każda wspólnota polityczna kieruje się ideą i programem promowania przez jej organy (takie jak państwo, prawo i inne instytucje polityczne oraz publiczne) dobrego życia oraz ideą doskonalenia indywidualnego i społecznego. Chociaż różne wspólnoty i państwa mogą w różny sposób je pojmować.

Wbrew filozofom liberalnym, państwa nie mogą być i nie powinny być neutralne wobec teorii dobra, koncepcji i sposobów życia indywidualów oraz grup społecznych (to znaczy: obojętne, dystansujące się lub jednakowo wszystkie teorie dobra i sposoby życia traktujące)². Na tym polega moralność politycz-

---

² Tezy tego paragrafu mają charakter polemiczny wobec Johna Rawlsa teorii o dwóch rodzajach neutralności państwa, jako warunków dobrego ustroju i państwa. Pierwsza polega na dzieleniu dóbr pierwotnych (wolności, bogactw, stanowisk) w zasadzie równo, druga na obojętności wobec dóbr wtórnych (etycznych, religijnych) i tolerowaniu ich w sferze prywatnej, o ile nie zagrażają porządkowi liberalnemu. Por. J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994, PWN s. 87 i następne; T. Buksiński, *Współczesne filozofie polityki*, Poznań 2004 WNIFUAM, s. 45–60. W późniejszych pracach Rawls gotów by dopuścić obecność dóbr etycznych w niektórych sferach życia publicznego. Por. T. Buksiński, *Publiczne sfery i religie*,

na państwa. Przed państwami stoją jeszcze dalej idące wymagania. Państwa prowadzą i prowadzić mają aktywną, planową, systematyczną i całościową politykę promowania modeli dobrego życia oraz doskonalenia jednostek i całego społeczeństwa. W praktyce ma ona polegać na konstruowaniu programu wspierania i pomnażania dobrych stylów życia (indywidualnych i społecznych), a deprymowaniu złych. Taka polityka uwzględniać ma z jednej strony warunki podmiotowe dobrego życia (wolę, intencje, zdolności), z drugiej warunki obiektywne (zasoby społeczne, polityczne, cywilizacyjne, kulturowe), umożliwiające (względnie utrudniające) rozwój pozytywny podmiotowych potencji, oraz z trzeciej możliwości zastosowania i wykorzystania warunków obiektywnych i subiektywnych w praktyce. Państwo ma obowiązek nie tylko nakłaniać do dobrego życia jednostki i grupy społeczne (a zniechęcać do złego), ale też ma być aktywne w określaniu, jak należy rozumieć dobre życie, oraz tworzyć pozytywne opcje i zapewniać warunki społeczne dla nich. Innymi słowy, ma prawo i obowiązek, z jednej strony poprawiać zewnętrzne (materialne, moralne) warunki dla dobrego życia obywateli, z drugiej dbać o rozwój i doskonalenie pozytywnych potencji i możliwości ludzi³. I tak wszystkie państwa czynią.

Państwa nie mogą stosować również zasady neutralności wobec uzasadnień swoich działań. Wszak niepodobna wymagać od wszystkich obywateli wyrażenia zgody na stosowane typy działań⁴. Ciągłe toczą się dyskusje dotyczące najbardziej żywotnych problemów oraz na temat granic między tym, co publiczne, a prywatne. Spory w sprawie aborcji, małżeństw homoseksualnych, poligamii, pedofilii, zoofilii, rasizmu wskazują na płynność granic między tymi sferami⁵. W dobrym ustroju jest, z jednej strony, miejsce w życiu publicznym dla wielu opcji moralnych i ideowych, z drugiej zaś dla promowania dobrych moralnie i racjonalnych sposobów życia, jak również dla marginalizowania

---

Poznań 2011, WNIFUAM, s. 34–50. W obecnym artykule nie dokonuję szczegółowych analiz też Rawlsa z poziomu metapolitycznego.

³ Koncepcje dobrego życia, jako należące do istoty polityki, były formułowane już przez Platona i Arystotelesa. W ostatnich dziesięcioleciach zostały rozwinięte ponownie przez perfekcjonistów politycznych. Por. V. Haksar, *Equality, Liberty and Perfectionism*, Oxford 1979, Oxford UP; D. Brink, *Perfectionism and the Common Good*, Oxford 2003, Clarendon Press; T. Hurka, *Perfectionism*, New York 1993, Oxford UP; J. Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford 1986, Clarendon Press; G. Sher, *Beyond Neutrality: Perfectionism and Politics*, Cambridge 1997, Cambridge UP; S. Wall, *Liberalism, Perfectionism and Restraint*, Cambridge 1998, Cambridge UP; J. Waldron, *Liberal Rights. Collected Papers 1981–1991*, Cambridge 1993, Cambridge UP; J. Waldron, *Law and Disagreement*, Oxford 1999, Oxford UP. Na temat perfekcjonizmu wypowiadało się wielu innych teoretyków w monografiach oraz w artykułach zamieszczonych w różnych czasopismach.

⁴ R. Kraut, *What is Good and Why. The Ethics of Well-Being*, Cambridge 2009, Harvard UP, s. 172–176.

⁵ Por. W. Kymlicka, *Liberal Individualism and Liberal Neutrality*, „Ethics” Nr 99, 1989, s. 884.

mało wartościowych. W złym zaś ustroju koncepcje dobrego życia są pojmowane jednostronnie, lub ich promowanie jest niewystarczające. Innymi słowy, w każdej wspólnocie politycznej muszą występować, i występują, opcje normatywne wiodące.

Stosowanie zasady neutralności oznacza ograniczone rozumienie idei dobrego życia i nakładanie minimalnych zadań na państwo i inne organy polityczne. Neutralność rygorystycznie pojęta prowadzi do tego, że państwo musi przestrzegać zasady, by nie przeszkadzać prowadzić złego życia przez obywateli, a co więcej, musi traktować złe modele życia na równi z dobrymi, na przykład równo wspierać pijacki i sportowy tryb życia, lub być obojętne wobec nich. A przecież ideały dobrego życia indywidualnego i społecznego są założone w każdej konstytucji, w prawodawstwie i w polityce państwa. Wszak kodeksy karne i inne regulacje prawne zakładają koncepcję człowieka dobrego i człowieka złego. Zakładają też ideał dobrego życia zbiorowego i promują go. Karani mają inne preferencje niż prawodawcy i sędziowie, ale nie są one uwzględniane, bo traktowane są przez prawodawców negatywnie⁶. Sama idea traktowania obywateli jako równych oznacza traktowanie ich w taki sposób, jak gdyby wszyscy prowadzili dobry, wartościowy moralnie, intelektualnie i społecznie sposób życia i dążyli do takiego życia.

Oczywiście powstaje w takim ujęciu wiele problemów i znaków zapytania dotyczących pojęcia dobrego życia indywidualnego i społecznego oraz podstaw, które stanowią jego uzasadnienie.

3. Normatywne pojęcie człowieka

Czy można w ogóle ustalić, na czym dobre życie indywidualne ma polegać i jaki sposób życia jest (lub byłby) najlepszy w określonych warunkach społeczno-politycznych? Wszak każdy na swój sposób pojmuje dobre życie. W dzisiejszych czasach dominuje relatywizm i pluralizm. Wydaje się jednak, że podkreślana tak często różnorodność form życia nie wyklucza ocen i porównań podstawowych typów życia. Sposoby życia są porównywalne, przynajmniej w kategoriach „dobre” – „złe”, a także w dużym stopniu w kategoriach „lepsze” – „gorsze”. I chyba wszyscy takich ocen na co dzień dokonują. W ocenianiu stosowane są różnorodne kryteria. Najczęściej występuje odwołanie do intuicji, ewidentnych faktów oraz wartości. Niemniej pewne podstawowe cechy dobrego oraz złego życia są podzielane przez wszystkie opcje polityczne we wszystkich państwach. Życie zdrowe, wolne, przy zaspokojonych podstawowych potrzebach materialnych i społecznych, zakotwiczone w akceptowanej

---

⁶ Por. T. Nagel, *Equality and Partiality*, New York 1991, Oxford UP, s. 84.

kulturze, intelektualnie rozwinięte i uczciwe moralnie jest na ogół uznawane za dobre. Charakterystyki złego życia też są powszechnie podzielane. Życie jest złe, gdy jest nacechowane chronicznymi chorobami, cierpieniami, biedą, gdy osoby posiadają ograniczone zdolności kognitywne lub komunikacyjne, gdy są niesamodzielne, gdy brak zaspokojenia podstawowych potrzeb materialnych lub duchowych, gdy są maltretowane, zniewalane, gdy nie mogą pomagać najbliższym, gdy cierpią z powodu zakazu ekspresji swojej tożsamości indywidualnej lub grupowej, nie mogą wybierać swojego stylu życia. Życie jest złe, gdy jest upokarzające, nieautonomiczne, chaotyczne, pozbawione wartościowych celów⁷.

Obok tych kryteriów zdroworozsądkowych stosować można również bardziej teoretyczne, oparte na normatywnym pojęciu człowieka, jego potrzeb i potencji. Zresztą w ocenach intuicyjnych też zwykle zakładana jest *implicite* normatywna koncepcja człowieka⁸. I w świetle tej koncepcji tworzone są idee i ideały życia dobrego oraz formułowane oceny życia.

Ludzie oraz wspólnoty ludzkie to dobra autoteliczne, substancjalne w świecie doczesnym. Wszystkie inne są do nich zrelatywizowane. Mają one wymiar pozapolityczny oraz polityczny. Człowiek (rozumiany z jednej strony jako niezależne indywiduum, z drugiej jako członek wspólnot) stanowi podstawę aksjologiczną i normatywną dla polityki. Każda polityka musi pewną koncepcję normatywną człowieka założyć.

Dobre życie człowieka polega więc na rozwijaniu do jak najwyższego stopnia z jednej strony cech istotnych, ważnych i konstytutywnych dla człowieka, definiujących przynależność do gatunku ludzkiego, z drugiej na rozwoju i doskonaleniu konkretnych indywiduów, czyli specyficznych istotnych potencji, talentów i możliwości poszczególnych jednostek w określonej sytuacji kulturowej i historycznej, oraz tworzeniu dla tego rozwoju warunków obiektywnych⁹.

Generalnie ujmując, występują cztery podstawowe rodzaje potencji i potrzeb człowieka, które mają szczególne znaczenie dla polityki dobrego życia. Akcent na poszczególne potencje i potrzeby decyduje o rodzaju polityki i o jej brakach. Po pierwsze, człowiek posiada wymiar fizyczno-biologiczny. Działania państwa nakierowane na ten wymiar mają być podejmowane ze względu na długoterminowy interes materialny (witalny) poszczególnych obywateli oraz całej zbiorowości. W ramach tego typu występuje obowiązek troski o status

---

⁷ T. Hurka, *Perfectionism*, dz. cyt., s. 70–83; V. Haksar, *Equality, Liberty and Perfectionism*, w: S. Wall, G. Klosko, *Perfectionism and Neutrality. Essays in Liberal Theory*, Lanham 2003, Rowman & Littlefield, s. 91–103.

⁸ S. Wall, *Perfectionism in Politics: A Defence*, w: T. Christiano, J. Christman, *Contemporary Debates in Political Philosophy*, Wiley–Blackwell 2009, s. 99–118.

⁹ J. Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford 1979, Oxford UP.

materialny, o zaspokajanie potrzeb i pragnień. Wchodzi tu w rachubę troska o życie, zdrowie, doskonalenie ciała, dbanie o żywotność, higienę i kondycję fizyczną.

Po drugie, człowiek jest pojmowany jako istota rozumna lub duchowa. Stąd występuje obowiązek doskonalenia potencji rozumowych. Nabywanie cnót rozumnych (kognitywnych) stanowi kryterium dobrego rozumnego życia. Ważną rolę odgrywają takie cechy jak wiedza, umiejętności myślenia, wypowiedzania się, poznawania. Na ten aspekt ludzkiego życia zwraca uwagę współczesna kognitywistyka.

Po trzecie, idzie o rozwój fundamentalnych potencji do współpracy z innymi ludźmi. W tym zakresie podstawową rolę odgrywa kształcenie cnót społecznych, takich jak zdolności komunikacyjne, przyjaźń, życie rodzinne, dotrzymywanie obietnic, uprzejmość, okazywanie wzajemności, dążenie do harmonii z innymi. Wszystkie to są cechy ważne dla jednostek i dla ich współdziałania. Dlatego winny być doskonalone. Wiele miejsca tej problematyce poświęcił Arystoteles w swojej *Polityce* oraz w *Etyce Nikomachejskiej*¹⁰. Współcześnie zwraca uwagę na tę problematykę teoria komunikacji.

Po czwarte, człowiek jest istotą moralną. Życie moralne indywidualne i społeczne zaliczane jest do dóbr wewnętrznych. Nie jest ono czymś danym jako fakt naturalny, ale stanowi część składową przekonań religijnych lub jest odkrywane w refleksji dotyczącej kondycji ludzkiej, sensu życia, doświadczeń międzyludzkich. Stanowi ono podstawę wszystkich głębokich dążeń i roszczeń indywidualu oraz roszczeń wobec indywidualu. Dlatego instytucje polityczne i samorządowe wspólnot politycznych mają obowiązek dbania o doskonalenie moralne obywateli. Wyraża ten obowiązek specjalny szacunek dla osoby ludzkiej, będący podstawą innych obowiązków moralnych wobec ludzi. Na moralny wymiar życia indywidualu składają się moralne działania oraz cnoty indywidualne osobowe, takie jak wierność, poczucie godności, słuszność postępowania, pomoc będącym w potrzebie, rozwój własnej duchowości, kultury, szacunek dla osób, dla kultury, uczciwość. Poza tym składają się nań cnoty indywidualu jako członków życia publicznego, takie jak szacunek dla praw człowieka, poszanowanie wolności innych, tolerancja, pokój, solidarność.

---

¹⁰ Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 1964, PWN; Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, Warszawa 1956, PWN.

4. Wartości konstytutywne jako warunki współdziałań politycznych i funkcjonowania państwa

Program dobrego życia opiera się nie tylko na koncepcji potrzeb i potencji istotnych człowieka jako indywiduum, lecz zakłada też aksjologię, którą jednostki wcielają w życie w dziejach, współdziałając z innymi. Człowiek może w pełni funkcjonować i rozwijać swoje potencje tylko kontaktując się z innymi. Współdziałając, ludzie jako byty o określonych potencjach (fizycznych, biologicznych, duchowych, praktycznych, społecznych, moralnych), swoją intencjonalną aktywnością tworzą mniej lub bardziej świadomie różne sfery (dziedziny) życia społecznego, różne instytucje oraz inne struktury. Wytwory (artefakty) współpracujących z sobą ludzi, z jednej strony stanowią ekspresję ich istotnych potencji, z drugiej wpływają na nich, ukierunkowują potencje i tworzą warunki dla ich dalszego kształtowania. Mają one też wymiar aksjologiczny, bo służą realizacji odpowiednich, zwykle nieświadomie założonych, wartości, takich jak życie, zdrowie, prawda, użyteczność, rozumność, zbawienie, uczciwość itp. Jednak wartości te są zwykle wcielane pośrednio i mimowolnie, bowiem pełnią funkcję podłoża aksjologicznego transcendentalnego dla tworzonych – mniej lub bardziej intencjonalnie – dziedzin życia zbiorowego, struktur społecznych i instytucji. Wartości są, z jednej strony, rozumiane jako idealne stany rzeczy, z drugiej traktowane są jako obiektywne, transcendentalne warunki poznania i działania ludzi oraz warunki funkcjonowania poszczególnych dziedzin społecznych i instytucji. One więc, jako założone przez struktury i instytucje tworzone przez ludzi, stają się obowiązujące dla nich, chociaż istnieją niezależnie od konkretnych podmiotów ludzkich i ich intencji.

Dla sfery politycznej (państwowej) szczególne znaczenie ma podklasa wartości transcendentalnych w postaci wartości konstytutywnych, warunkujących współdziałanie członków wspólnoty politycznej oraz funkcjonowanie państw. One stanowią podstawę aksjologiczno-normatywną, a zarazem ramy ewaluacyjne dla państw i władz politycznych. Tak więc istnienie i funkcjonowanie państwa zakłada ważność (czyli obowiązywanie) takich wartości konstytutywnych i norm, jak sprawiedliwość (słuszność), wolność, prawomocne użycie siły, obowiązek zaspokojenia podstawowych potrzeb obywateli, suwerenność, bezpieczeństwo, pokój wewnętrzny, jedność wspólnoty politycznej, praworządność. Wartości konstytutywne są konkretyzowane przez wartości naczelną, czyli mniej ogólne dla sfery politycznej i jej instytucji, na przykład jedność wspólnoty politycznej konkretyzowana jest w postaci wprowadzania akceptowanego przez obywateli ustroju, lub w postaci podzielanych interesów, lub nadawania znaczenia politycznego tożsamości kolektywnej prepolitycznej (etnicznej, kulturowej, religijnej), zaś wolność konkretyzowana jest w postaci

wolności pozytywnej, negatywnej, formalnej, materialnej, realnej, politycznej lub społecznej. Wartości konstytutywne i naczelne są cenne immanentnie oraz mają wymiar normatywny¹¹. Konkretyzacje wartości konstytutywnych dokonują się na różne sposoby w różnych ustrojach, niemniej żadna wspólnota polityczna ani żadne państwo nie mogą się ukonstytuować i funkcjonować bez wcielania ich w życie, przynajmniej w stopniu minimalnym. Zaś doskonała ich realizacja tworzy warunki dla doskonałego społeczeństwa i doskonałego życia.

Na jeszcze niższym poziomie ogólności, wartości (konstytutywne i naczelne) i normy konkretyzowane są i wcielane w życie w postaci różnego rodzaju instytucji i reguł życia politycznego.

Tak rozumiane wartości i normy obowiązują w sferze politycznej oraz służą za podstawę dobrego życia politycznego, które stanowi część składową dobrego życia społecznego i indywidualnego w ogóle. Bez ich realizacji władze, instytucje i organizacje polityczne nie istnieją lub nie spełniają swoich funkcji właściwie. Od sposobu i rodzaju ich implementacji zależy stan dobrego życia w danej wspólnocie politycznej.

Innymi słowy, wspólnota polityczna i jej organy to istotny składnik dobrego życia, ale nie ucieleśnia całego sensu życia człowieka. Dobre życie nie redukuje się do wymiaru politycznego. Dobre życie realizuje się również w pracy zawodowej, w rodzinie, w twórczości artystycznej, w miłości, w pobożności. W indywidualach występują sfery prywatne, osobowe, intymne, które transcendują społeczeństwo polityczne i nie powinny być regulowane przez czynniki zewnętrzne wobec osób. Niemniej wspólnota polityczna od wieków tworzy warunki dla wszystkich postaci dobrego życia i stanowi ich część składową. Idea dobrego życia oraz doskonalenia życia nadaje więc jedność celom jednostkowym i społecznym, zawiera komponenty polityczne i pozapolityczne uniwersalne oraz kulturowe, historycznie uwarunkowane. Dzięki temu umożliwia prowadzenie spójnej polityki państwowej, która uwzględnia wymiar polityczny i pozapolityczny dobrego życia. W tym sensie jest to idea wiodąca i ma wyróżniony status polityczny i społeczny. Inne wartości są interpretowane i rozumiane w perspektywie pomnażania lub pomniejszania dobrego życia indywidualnego i zbiorowego. Z idei dobrego życia wynikają konkretne obowiązki dla podmiotów politycznych i pozapolitycznych, oraz w oparciu o nią wyznaczone są granice ich uprawnień.

---

¹¹ Szerzej na temat relacji między wartościami a dobrami i na temat statusu ontologicznego wartości patrz T. Buksiński, *Podstawy aksjologiczne sfery publicznej*, „Filo-Sofija”, 2014, R. XIV, Nr 1 (24), s. 21–42.

5. Sprawiedliwość

Dla wyraźniejszego określenia uprawnień i ograniczeń obowiązujących podmioty polityczne, scharakteryzowane zostaną bliżej dwie spośród wymienionych wyżej konstytutywnych wartości i norm sfery politycznej: sprawiedliwość i wolność. Są one przedmiotem żywych dyskusji we współczesnej literaturze filozoficznej.

Słuszność (sprawiedliwość) to jedna z wartości politycznie ważnych, a zarazem ważne narzędzie maksymalizacji dobrego życia indywidualów i całej zbiorowości. Sprawiedliwość polega prymarnie na zapewnieniu dobrych stosunków międzyludzkich. Podział dóbr materialnych i społecznych stanowi część składową sprawiedliwości. Przy podziale tych dóbr (i ocenie zasadności podziału) wchodzi w rachubę takie czynniki, jak możliwości całej wspólnoty w danej sytuacji, potencje podmiotów żyjących w danej wspólnocie, cele konkretnych podmiotów i szanse dobrego przez nich wykorzystania dóbr, oraz dobra konstytutywne i naczelne dla wspólnoty politycznej i jej instytucji. Dlatego sprawiedliwość w swojej treści nie ma charakteru uniwersalnego, lecz jest zrelatywizowana do potrzeb, norm, wartości, dóbr i kultury poszczególnych społeczeństw. Przewodnią rolę odgrywa idea dobrego życia indywidualnego i zbiorowego przyjęta dla określonych wspólnot politycznych. Poszerzanie szans ludzi na dobre życie to czynienie stosunków społecznych bardziej sprawiedliwymi. Dla ustalenia zasad sprawiedliwości nie jest potrzebny kontrakt za zasłoną niewiedzy, lecz potrzebne jest rozeznanie dotyczące pożądaných, ważnych społecznie dóbr, wartości i stosunków międzyludzkich w danym społeczeństwie. Nie można sprawiedliwie dzielić bogactw, stanowisk, uprawnień, obowiązków, nie uwzględniając stylów życia: pracowitego, uczciwego, konsumpcyjnego, pijackiego itp. Kryteria dystrybucji dóbr muszą uwzględniać, i na ogół uwzględniają, sposób ich spożytkowania przez podmioty. Dlatego stosowanie sprawiedliwości wymaga wiedzy o dobrach, wartościach, stylach życia, normach i potrzebach danego społeczeństwa. Sprawiedliwość zakłada uprzedniość dóbr i potrzeb oraz uprzedniość koncepcji dobrego życia wobec zasad podziału tych dóbr. Podział na dobra instrumentalne i finalne jest względny – to samo dobro (na przykład bogactwo materialne) w jednych sytuacjach (lub dla jednych podmiotów) może występować jako instrumentalne, w innych (dla innych podmiotów) jako finalne (cel w sobie). I sprawiedliwość odnosi się do wszystkich typów dóbr, mających znaczenie polityczne lub społeczne. Państwo promujące dobre życie i deprymujące złe koncentrować się musi na wszelkich dobrach ważnych społecznie, a więc również na stosunkach międzyludzkich i celach działań obywateli. I jest oceniane jako sprawiedliwe lub niesprawiedliwe w zależności od tego, jak wypełnia wymienione obowiązki.

Sprawiedliwość jest tym bardziej doskonała, im bardziej wymaga tworzenia instytucji, praw i struktur, które uniemożliwią korumpowanie i degenerację struktur społecznych, czyli ich niesprawiedliwe funkcjonowanie, i im bardziej zapewniają wzajemny szacunek między ludźmi oraz im więcej tworzą tych dóbr, do których zapewnienia (dostarczenia) zostały powołane. Do mało sprawiedliwych należą zasady, które zmuszają do rezygnacji całe grupy społeczne z ważnych dla nich dóbr, wartości, celów życia, bądź z własnej tożsamości moralnej, narodowej, religijnej, lub zakazują ich ekspresji w życiu publicznym.

6. Wolność realna

Kolejną kategorią istotną dla sfery politycznej (i warunkującą jej istnienie) jest kategoria wolności. Bez niej nie można tej sfery zrozumieć i bez niej ona nie istnieje. Jednak wolność jest również kategorią typologiczną.

Wolność negatywna, której ucieleśnieniem są prawa człowieka i obywatela, akceptowana jest dzisiaj przez wszystkie opcje polityczne w świecie zachodnim i nie tylko zachodnim. Jednak niepodobna wolności zredukować do negatywnej. Wolność realna jest kategorią bardziej adekwatnie służącą do charakterystyki oraz oceny praktyk wspólnot politycznych niż negatywna. Wolności negatywne, zapewnione prawnie, mogą funkcjonować co najwyżej jako wstępne warunki lub części składowe realnej (efektywnej, wartościowej) wolności. I są to warunki nie zawsze istotne, jeśli są rozumiane jednostronnie lub wykorzystywane w sposób niewłaściwy. Ilość otwartych drzwi bowiem nie jest istotna dla ludzi, jeśli są one otwarte na przestrzenie mało ważne, nieinteresujące, pozbawione znaczenia dla życia jednostek i wspólnot ludzkich, lub też są one otwarte jedynie pozornie (formalnie), to znaczy jeśli ludzie nie mają sił lub umiejętności, by je przekroczyć i działać w otwartych przestrzeniach. Dla chorego ważne są drzwi otwarte do opieki zdrowotnej, dla bezrobotnego – drzwi do zakładu pracy. Brak obiektywnych mass-mediów ogranicza wolność polityczną. Zaś głód, niskie płace, brak bezpieczeństwa, brak wykształcenia ograniczają wolność zarówno polityczną, jak i cywilną. Wolność ograniczana jest również przez demoralizację życia społecznego, oszustwa i brak stabilizacji. Dla niektórych zapewne ważna jest ilość ilustrowanych tygodników ze zdjęciami aktorek. Ale nawet jeśli wielka liczba kolorowych tygodników byłaby ważna dla wszystkich mieszkańców, to ich produkcja i czytelnictwo nie stanowi kryterium realnej wolności, bo tego typu czytelnictwo nie jest obiektywnym kryterium oceny jakości życia człowieka, jego sensowności, jego istotnych wyborów, nie sprzyja rozwojowi jego fundamentalnych potencji.

To posiadanie umiejętności kontaktów z ludźmi, wiedza ogólna, zdrowie, bezpieczeństwo, kwalifikacje zawodowe, możliwości kreatywności, uczciwe

postępowanie czynią życie bogatszym, dają większe realne możliwości wyboru pracy, zaspokojenia swoich potrzeb, sposobu sensownego spędzenia czasu. A co ważniejsze – umożliwiają ekspresję pozytywną potencji ludzkich, istotnych dla człowieka. Człowiek również jest tym bardziej wolny realnie, w im bardziej przyjaznym, otwartym, opartym na wzajemnym zaufaniu społeczeństwie żyje. Wolność efektywna (realna, wartościowa) to zbiór realnych szans na życie wartościowe oraz korzystanie z nich dla rozwoju i ekspresji własnych pozytywnych potencji. I zapewnienie tak pojmowanej wolności stanowi jedno z podstawowych kryteriów oceny państwa. Wolność nie ma uprzywilejowanego statusu wobec innych wartości, ale jest jedną z wartości, ważnych dla obiektywnej jakości życia.

W tej perspektywie, ograniczenia wolności negatywnej nie zawsze są czymś złym, chociaż zawsze winny być uzasadnione w oparciu o wartości pozytywne. W niektórych przypadkach te ograniczenia dokonywane przez władze polityczne są ewidentnie konieczne – na przykład dla zachowania pokoju, współpracy, bezpieczeństwa wspólnoty wprowadzana jest cenzura na niektóre informacje lub ograniczenia w ruchu drogowym itp. W innych przypadkach ograniczenia wolności są uzasadnione koniecznością powiększania innych wartości i dóbr, na przykład wprowadza się ograniczenia wolnego rynku z powodu powstającej nędzy szerokich warstw pracowników lub z powodu ich zbyt niskich płac. Najbardziej dotkliwe i odczuwane jako negatywne są ograniczenia wolności politycznej wynikające z demoralizacji społeczeństwa, a zwłaszcza rządzących, czego wyrazem są na przykład fałszerstwa wyborcze, nagonki polityczne, niesprawiedliwe decyzje, natrętna propaganda czy pranie mózgow¹².

7. Uniwersalność struktur pojęciowych transcendentnej metapolityki

Reasumując, metapolityka transcendentalna ma charakter normatywny, jednak nie jest z istoty swojej związana z góry określonymi, partykularnymi dobrami, ani też z ideą szczegółowego określania konkretnych pozytywnych wartości i dóbr, które mają być wcielane w życie każdej jednostki lub społeczeństwa. Konstatuje jedynie, że, po pierwsze, żadna teoria i żadna praktyka polityczna nie może obyć się bez założeń o podstawowych potrzebach i potencjach człowieka oraz bez przyjęcia wartości konstytutywnych i ideałów dobrego (lub doskonałego) życia indywidualnego i społecznego. Po drugie, w polityce obowiązuje wymóg, żeby poszczególne jednostki oraz całe zbiorowości realizowały

---

¹² R. George, *Making Men Moral*, Oxford 1993, Oxford UP; R. Adams, *Finite and Infinite Goods*, Oxford 2001, Oxford UP.

w sposób optymalny lub wystarczający pozytywne dobra i wartości, z uwagi na sytuację, w jakiej znalazła się wspólnota polityczna, oraz na uwarunkowania i możliwości zewnętrzne, jak również ich potencje wewnętrzne i zdolności. Po trzecie, zaniedbanie w realizacji wartości konstytutywnych i tworzeniu warunków dla rozwijania pozytywnej potencji jednostkowych i zbiorowych lub ich niewłaściwe wykorzystanie jest czymś złym moralnie i politycznie. Po czwarte, wizja życia doskonałego (optymalnego) to ideał pozytywny (*summum bonum*), rzadko w praktyce osiągany. Na drugim krańcu typu życia dobrego występuje życie minimalnie dobre. Polega ono na unikaniu *summum malum*, czyli unikaniu czynienia zła oraz podlegania złu¹³.

W praktyce wspólnot politycznych, dysponujących ograniczonymi możliwościami, powstają problemy, w jakim zakresie i stopniu winno się wspierać różne dobre style życia, które są równoważnościowe lub nieporównywalne co do konkretnej wartości, na przykład przedsiębiorczość biznesmenów, pracę uczonych, działalność wychowawców, uprawianie sportu. Trzeba dokonywać wyborów. Są to jednak wybory techniczne, które muszą uwzględniać wiele czynników danej sytuacji.

Zaproponowana struktura metapolityczna ma charakter uniwersalny w odniesieniu do sfery politycznej. Stanowi ramy normatywne (w tym aksjologiczne i agatologiczne), które są zakładane jako konieczne warunki dla istnienia i funkcjonowania tego, co polityczne, niezależnie od tego, gdzie i kiedy wystąpią wspólnoty polityczne, powstaną struktury polityczne lub zaczną funkcjonować instytucje polityczne. A zarazem umożliwia sformułowanie ideałów dobrego życia politycznego. Składa się z systemu kategorii, które umożliwiają zrozumienie i objaśnienie istoty tej sfery władzy politycznej, zwłaszcza głównego jej podmiotu – państwa. Ten system kategorii jest stosowalny zarówno do analiz, jak i do ocen zdarzeń oraz procesów zachodzących w przeszłości, a także teraźniejszych. Odnosi się zarówno do demokratycznych, jak i niedemokratycznych ustrojów.

Polityka jawi się w tej perspektywie jako walka o wypełnienie naszkicowanych ram agatologicznych i aksjologiczno-normatywnych konkretnymi treściami. Przestaje być pojmowana jako działalność służąca obronie i poszerzaniu wolności negatywnych lub jako mająca dzielić w sposób neutralny podstawowe dobra materialne i społeczne. Przestaje też być pojmowana jako walka o zdobycie i utrzymanie władzy lub jako walka o interesy materialne między różnymi klasami społecznymi. Nie jest też rozumiana jako specyficzne stosowanie norm moralności osobowej w życiu politycznym, ani nawet jako

---

¹³ Por. J.S. Mill, *Utylityzm. O wolności*, Warszawa 1959, PWN; J.S. Mill, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet*, Kraków 1995, Znak. Mill dopuszczał interwencję w życie prywatne, gdy osoba zaniedbuje rozwój intelektualny lub prowadzi pasożytniczy tryb życia.

troska o dobro wspólne. Jest natomiast pojmowana jako walka między różnymi koncepcjami dobra i dobrego życia jednostkowego i zbiorowego, czyli, używając terminologii Johna Rawlsa, jako walka między rozległymi doktrynami dobrego życia, zarówno rozumnymi, jak i nierozumnymi, o ich dominację i implementację we wspólnocie politycznej za pomocą organów państwa, prawa i innych instytucji politycznych. Doktryny dobrego życia nie są usuwane poza sferę polityczną (bo jest to niemożliwe), ale są głównymi aktorami sceny politycznej. One kształtują rzeczywistość polityczną. Spychanie ich do sfery prywatnej oznacza dążenie do zdominowania sfery politycznej przez jedną partycularną doktrynę – pod pozorem realizowania polityki neutralności. Nie ma polityki neutralnej aksjologicznie. Tak zwana neutralność państwa wobec dóbr i sposobów życia sprzyja dominacji silniejszych podmiotów, czyli przestaje być neutralna. Bowiem jakaś doktryna rozległa z jej wartościami musi stanowić podstawę aksjologiczno-normatywną państwa i polityki. Dominująca opcja polityczna realizuje zawsze własną wizję dobrego życia publicznego, społecznego oraz indywidualnego, w ramach posiadanych możliwości obiektywnych, a więc narzuca swój sposób rozumienia sprawiedliwości, wolności, bezpieczeństwa, jedności, obowiązków zaspokojenia potrzeb, prawomocnego użycia siły, swoją koncepcję człowieka i jego potencji.

Chociaż nie ma neutralnej polityki ani jednoznacznej hierarchii wszystkich stylów życia, to można wyróżnić jednak style życia dobre i złe, oraz lepsze i gorsze w określonej epoce lub kulturze. I jest to podział oparty na kryteriach obiektywnych. W ramach dobrych stylów wiele jest jednak równie dobrych lub nieporównywalnych ze względu na swoją specyfikę. Różne doktryny oraz praktyki polityczne odmiennie mogą pojmować, i faktycznie odmiennie pojmują, normatywną koncepcję człowieka i społeczeństwa oraz odpowiednio w odmienny sposób mogą implementować wartości konstytutywne i ideę dobrego życia. Jednak można za pomocą całego systemu wartości i norm obowiązujących wspólnoty polityczne, oraz ich konkretyzacji, przy użyciu baterii wskaźników określić, czy implementacje polityczne poszczególnych wartości i norm służą realizacji dobrego życia w danym społeczeństwie, lub czy służą lepiej od innych dobremu życiu¹⁴. Jednostronny proces doskonalenia w wymiarze jednych wartości (na przykład materialnych) może na przykład doprowadzić do degeneracji w innym wymiarze życia (na przykład w moralnym). I tak się zwykle dzisiaj dzieje w naszej kulturze.

---

¹⁴ Uniwersalny i w miarę szczegółowy system kryteriów ocen ustrojów i polityki państw próbują sformułować autorzy teorii społecznych funkcjonowań (*functionings*). Por. A. Sen, *The Idea of Justice*, London 2009, Allen Lane; M.C. Nussbaum, *Creating Capabilities. The Human Development Approach*, Cambridge 2011, The Belknap Press of Harvard UP; J. Griffin, *Well-Being, Measurement and Moral Importance*, Oxford 1986, Oxford UP; R. Kraut, *What is Good and Why. The Ethics of Well-Being*, Cambridge 2009, Harvard UP, s. 172–176.

Każda wielka filozofia starożytna i nowożytna zawierała koncepcję dobrego ustroju i formułowała zbiór wartości, których realizowanie obowiązuje państwo, czyli miała w większym lub mniejszym stopniu charakter metapolityczny. Przy czym nowożytni filozofowie koncentrowali się głównie na formułowaniu warunków minimalnych dla dobrego funkcjonowania państwa oraz na zapewnieniu indywidualnej wolności negatywnej. Opierali legitymizację państwa i władzy politycznej na kontrakcie, lub woli ludu, lub prawie naturalnym, lub na rozumie.

Współcześnie reprezentantami i nośnikami konkurencyjnych wizji dobrego państwa i dobrego ustroju są autorzy i wyznawcy ideologii świeckich, doktryn religijnych, partie polityczne, grupy interesów, etnosy. Walka toczy się na forum parlamentarnym, w mass-mediach, w samorządach, w filozofii. Konkurencyjne projekty zawierać mogą całościowe wizje lub dotyczą tylko niektórych sfer aksjologiczno-normatywnych, na przykład wolności, lub sprawiedliwości dystrybutywnej, lub takich wartości istotnych dla państwa, jak bezpieczeństwo, własność, zdrowie, rodzina czy praca.

Streszczenie

Artykuł zawiera propozycję metapolityki transcendentalnej o charakterze normatywnym. Uzasadnia tezę, że wiodącą ideą każdej polityki jest dobre życie i jego doskonalenie. Polega ono na możliwie maksymalnym rozwoju potencji ludzkich. Każda działalność polityczna zakłada pewne dobra, wartości i normy, jako warunki, w ramach których jest prowadzona. Do nich należą koncepcja normatywna człowieka oraz wartości konstytutywne funkcjonowania państwa i wspólnoty politycznej, takie jak sprawiedliwość, wolność realna, bezpieczeństwo, jedność wspólnotowa, zaspokojenie podstawowych potrzeb, prawomocne użycie siły. Te normatywne warunki stanowią z jednej strony warunki niezbędne funkcjonowania każdej sfery politycznej, z drugiej zaś pełnią funkcję ideałów do osiągnięcia przez państwa i ustroje polityczne. Są ujmowane za pomocą typologicznych kategorii normatywnych.